

XIX ASRNING IKKINCHI YARMIDA BUXORO AMIRLIGIDA YASHAGAN TOJIK, ARAB, O‘ZBEK URUG‘LARI

ТАДЖИКСКИЕ, АРАБСКИЕ И УЗБЕКСКИЕ ПЛЕМЕНА, ЖИВШИЕ В БУХАРСКОМ ЭМИРАТЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

TAJIK, ARAB, AND UZBEK CLANS LIVING IN THE BUKHARA EMIRATE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY.

Safarov Tolib Todjievich

Buxoro davlat texnika universiteti ijtimoiy fanlar va jismoniy madaniyat kafedrasi dotsenti

Safarvtolib407@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16918025>

Annotatsiya.

Ushbu maqolada XIX asrning ikkinchi yarmida Buxoro amirligi hududida istiqomqt qilgan tojik, arab hamda o‘zbek urug‘larining qisqacha umumiy tavsifi hamda ushbu etnoslar va ular bilan bog‘liq etno-siyosiy jarayonlar haqida fikr-mulohaza yuritilgan.

Аннотация.

В данной статье рассматривается краткая общая характеристика таджикских, арабских и узбекских племен, проживавших на территории Бухарского эмирата во второй половине XIX века, а также этнополитические процессы.

Abstract.

This article provides a brief general description of the Tajik, Arab, and Uzbek tribes that inhabited the territory of the Bukhara Emirate in the second half of the 19th century, as well as reflections on these ethnic groups and related ethno-political processes.

Kalit so‘zlar.

O‘zbek, Tojik, Arab, Mang‘it, to‘q mang‘it, oq mang‘it, qora mang‘it, qo‘sh tamg‘ali, yak tamg‘ali

Ключевые слова.

Узбек, таджик, араб, мангыт, темный мангыт, белый мангыт, черный мангыт, с двойным тамгой, с единым тамго

Key words.

Uzbek, Tajik, Arab, Mangit, dark Mangit, white Mangit, black Mangit, double tamga, single tamga.

Buxoro xonligi tashkil topgan davrdan boshlab uning aholisi tarkibiga kiruvchi qabilalarning aksariyatini faqat bir din negizida birlashgan eng turli-tuman qabila urug‘lardan iborat ekanligiga guvoh bo‘lish mumkin. Aslini olganda, bu boshqacha bo‘lishi ham mumkin emasdek. Rim imperiyasini qulatib, Yevropa qiyofasini butunlay o‘zgartirgan xalqlar ommasi harakat qilgan ulkan yo‘lning boshida joylashgan bu xonlik ular to‘xtab hordiq chiqargan sarzamin hisoblanadi. Shuning uchun ularning har biri bu yerda o‘chmas iz qoldirganiga ajablanmasa ham bo‘ladi. Xonlikning tub aholisi tojiklar bo‘lib, ularning kelib chiqishi va bu yerga kelish vaqti noma‘lum. Biz faqat Narshaxiyning kitobidan bilamizki, ular G‘arbdan Zarafshonga kelganlarida, u yerda hech kim yashamagan. Qalin qamishzorlar hozirgi Buxoro o‘rnini qoplab, yovvoyi hayvonlarga makon bo‘lgan[1]. Tojiklar birinchi bo‘lib uning qirg‘oqlarini o‘zlashtira boshladilar va

o'sha paytda hali ko'p bo'lgan suvlarini dalalar va bog'larni parvarish qilishga ishlatdilar. Agar o'sha paytdagi bu o'lkaning gullab-yashnagan manzarasiga ishonilsa, ularning mehnatsevarligi haqida yuqori darajadagi fikrga bo'lish tabiiy holder. Biroq, taqdir ularga o'z mehnatlarining samarasidan tinch foydalanishni nasib etmadi. Arablar tomonidan ushbu hududlarning fath qilinishi natijasida VIII asrdan boshlab bu erlarda asta-sekinlik bilan islom dini asosiy e'tiqod manbaiga aylana boshladi[2]. X asrdan boshlab Somoniylar davlatchiligi qaror topdi. Ammo X asr oxirida ularning zaiflashgan hokimiyati o'zbeklar tomonidan butunlay ag'darildi. Biroq, bular ham uzoq turmadi - XII asrda bu hududlarda qaror topgan Xorazmshohlar davlati mo'g'ul qo'shinlari bosqini natijasida emirildi. Chingizxon vayronkor bosqinchilik yurishlari natijasida shahar masjidlarini otxonalarga aylantirdi, uni bezab turgan barcha binolardan faqat qal'anigina qoldirdi.

Mo'g'ullar tomonidan Sirdaryo ortidagi shimoliy cho'llarga siqib chiqarilgan o'zbeklar Buxoro xonligiga da'vo qilishdan to'xtamadilar va sekin-asta unga yaqinlashib, Chingiz vorislarining mulklarini egallay boshladilar. Ularning bu hududlarga ta'siri shunchalik kuchaydiki, XIV asrda Amir Temur ularni u yerdan kuch bilan quvib chiqarishga, ajdodlar merosini qaytarib olishga va zabt etish orqali uni dunyoning eng yirik markazlashgan davlatga aylantirishga muvafaq bo'ldi. XV asr oxiridan boshlab O'zbeklar yana Movarounnahrni egallab, hokimiyatni o'z qo'llariga oldilar. Keltirilgan ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, turli tarixiy jarayonlar Buxoro xonligidagi etno-siyosiy holatning o'zgarishiga tabiiyki o'z ta'sirini ko'rsatib turgan. XIX asrning o'rtalarida xonlik aholisi quyidagi qabilalardan iborat ekanligi e'tirof etiladi[3].

Tojiklar. Bu Buxoro xonligining tub aholisidan juda oz qolgan, ular asosan Buxoro shahrining aholisini tashkil etadi, boshqa shaharlarda esa umuman yo'q yoki juda kam uchraydi. Ularning asosiy kasbi savdo-sotiq bo'lib, tinchliksevar tabiatlariga ko'ra, qo'rqqoqlik deb aytmaslik uchun, harbiy jasoratlardan o'zlarini chetga oladilar. Xarakterlarining o'ziga xos xususiyatlari xasislik, yolg'onchilikka moyillik va so'zida turmaslikdir. Ular ko'pincha o'g'irlik, mayda firibgarlik, so'z bilan haqoratlash va kamdan-kam hollarda kaltaklash kabi jinoyatlarga qo'l uradi, ammo hech qachon qotillik qilmaydilar, chunki bunga yuraklari dosh bermaydi. Yuz tuzilishlari chiroyli va kelishgan, bo'ylari ko'pincha baland, terilari oq, sochlari va ko'zlari deyarli doim qora. Kiyinishda Qur'on ko'rsatmalariga qat'iy rioya qilsalar-da, o'zbeklarnikiga qaraganda ancha nafisroq ko'rinadi. Uy-ro'zg'or turmushlarida ham nafislik ko'proq seziladi. Muomalalari muloyimlikdan ham o'tib, xushomadgo'ylikka aylanadi, ayniqsa suhbatdoshlariga muhtoj bo'lsalar. Boshqalarni maqtab, o'zlarini ham unutmaydilar. Buxoro haqida gap ketsa uni ko'klarga ko'tarib maqtashni yaxshi ko'radilar[4].

Arablar. Bu xalq tojiklarga qaraganda biroz ko'proq, ammo katta qabilani tashkil etmaydi. Ular xonlikning shimoliy hududlarida tarqoq holda yashaydi, ko'proq Varzondze va Samarqand atroflarida uchraydi. Ular ajdodlarining ko'chmanchilik an'anasini hali ham saqlab qolishgan, faqat bu yerdagi noqulayroq iqlim tufayli chodirlarini o'tovlarga almashtirishga majbur bo'lishgan. Juda oz qismi o'troqlashgan, ular ham savdo ishlari tufayli shunday qilishga majbur. Yuz tuzilishlari kelib chiqishlarini oshkor etadi: ko'zlari ko'pincha katta va sochlari

singari qop-qora, terilari quyosh ta'sirida kuchli qorayadi, shuning uchun ko'pchiligi butunlay qoramag'iz. O'zaro arab tilida so'zlashadilar, ammo bu sof arab tili emas. Asosiy mashg'ulotlari qo'ychilik bo'lib, xonlik bozorlariga ko'p miqdorda kulrang va qora qo'zichoq terisi yetkazib beradilar. Manbabalarda ularning axloqiy jihatdan tojiklardan ancha yuqori turgishi yozilsada, lekin Buxoroliklar ularni faqat muomalada biroz qo'polliklari va dunyoviy odob-axloq qoidalarini bilmasliklari uchun ayblashadi. Ammo bu kamchiliklar shundan iboratki, ular tojiklar kabi xushomadgo'ylik bilan hech kimni bezovta qilmaydilar.

O'zbeklar. Bu qabila, shubhasiz, Buxoro xonligida son jihatidan emas, balki birlik jihatidan ustunlik qiladi. Ular xuddi qirg'izlarga o'xshab urug'larga bo'linadi, oqsoqollari va biylari bor bo'lib, ular o'z urug'ida ma'lum hurmatga ega. Manbalarda o'zbeklarga tegishli urug'-qabilalar to'g'risida ma'lumotlar berilgan bo'lib ularni quyidagi guruhlariga bo'linganligiga guvoh bo'lish mumkin: To'q mang'it, Oq mang'it, Qora mang'it[5].

1) Mang'it 2) Ming 3) Yuz 4) Qirq 5) O'ng 6) O'ng'achit 7) Jaloyr 8) Saroy 9) Qo'ng'irot I.Qanjag'ali 1) O'rus 2) Qoraqursak 3) Cho'llik 4) Quyon 5) Qo'ldovli 6) Miltiq 7) Qurtig'i 8) G'alcha 9) To'pqora 10) Qora 11) Qorabura 12) No'g'ay 13) Bilkalik 14) Do'stlik II.Oyinli 1) Oqtana 2) Qora 3) Cho'ron 4) Turkman 5) Ko'k 6) Beshbola 7) Qoraqalpoq 8) Qochoy 9) Hojibachcha 6) Miltiq. 7) Qurto'g'i. 8) Galya. 9) Tup-kara. 10) Jazo. 11) Qorabura. 12) No'g'ay. 13) Bilqyalik. 14) Dustnik. II.Oinli 1) Oq-Tana. 2) Kara. 3) Churan. 4) Turkman. 5) Quuk 6) Bishbala 7) Qoraqalpoq 8) Kachay.

III. Qo'sh tamg'ali 1) Qo'labi 2) Barmoq 3) Ko'jaxyo'r 4) Ko'l 5) Cho'birsak 6) Qoraqalpoq-qo'shtamg'ali 7) Safarbek 8) Dilbari 9) Chechakli 2) Barmaq 3) Kujaxur 4) Kul 5) Chubursak 6) Qoraqalpoq-Qo'shtamg'ali 7) Syafarbik 8) Dilbari.

IV. Yak tamg'ali 1) Tortuvli 2) Og'amayli 3) Ishqali 4) Qiziljili 5) Uyuvli 6) Bo'qajli 7) Qayg'ali 2) Aga-Mayli. 3) Ishiqali. 4) Qizin-Jili. 5) Uyg'uli. 6) Bukadjili.

V. Qir 1) Jo'zili 2) Ko'savli 3) Tirish 4) Baliqli 5) Quba 2) Kusyauli. 3) Tirz. 4) Baliqli.

10) Olchin 11) Arg'in 12) Nayman 13) Qipchoq 14) Chechak 15) O'yrot 16) Qalmoq 17) Qart 18) Bo'rloq 19) Bo'slak 20) Samarchin 21) Qatag'on 22) G'alachi 23) Kenagaz 24) Bo'tryak 25) O'zoy 26) Qobat 27) Xitoy 28) Qang'li 29) O'z 30) Cho'plikchi 31) To'pchi 32) O'tarchi 33) O'poqchi 34) Jo'lun 35) Jid 36) Juvut 37) Chiljuvut 38) Bo'ymovut 39) Uymovut 40) Arlot 41) Keroit 42) Ung'ut 43) Qang'it 44) Xalovot 45) Masit 46) Murqut 47) Burqut 48) Qo'ralos 49) O'g'lon 50) Qori 51) Arab 52) Elchi 53) Jo'yilg'on 54) Qishlik 55) Gado 56) Turkman 57) Durman 58) Tabin 59) Tama 60) Rindon 61) Mo'min 62) Yushun 63) Beruy 64) Hofiz 65) Qirg'iz 66) Yuruchi 67) Jo'yrat 68) Bo'zachi 69) Sixtiyoq 70) Batosh 71) Yag'rini 72) Sho'ldur 73) To'may 74) Tilav 75) Qirdar 76) Qirqin 77) O'g'lon 78) Go'rlat 79) Ig'lon 80) Jimboy 81) Chilkas 82) Uyg'ur 83) Og'ir 84) Yobu 85) Narg'il 86) Yuzak 87) Qaxit 88) Nochor 89) Qo'jalik 90) Bo'zon 91) Shirin 92) Bahrin 93) To'ma 94) Niko'z 13) Qipchoq 14) Chichak 15) Uyrot 16) Qalmoq 17) Qart-u 18) Burloq. 19) Buslak 20) Samarchin 21) Qatag'on 22)

Galachi 23) Kinyagaz. 24) Butryak. 25) Uzoy. 26) Qabat. 27) Xitoy. 28) Qang'li. 29) Uz. 30) Chuplyachilar. 31) Tupchi. 32) O'tarchi. 33) Pufakchilar. 34) Julun. 35) Jid. 36) Juut. 37) Chil-juyt. 38) Buy-maut. 39) Uy maut. 40) Aralat 41) Kireit, 42) Ungut. 43) Qangit. 44) Halovat. 45) Masad. 46) Murkut. 47) Berkuut. 48) Kuralas. 49) Uglyan. 50) Qarilar. 51) Arab. 52) Ilovchi. 53) Julagan. 54) Qishloq. 55) Geda. 56) Turkman. 57) Do'rmon. 58) Tabin. 59) Tama. 60) Rindon. 61) Mo'min. 62) Yuysun. 63) Ol. 64) Hofiz. 65) Qirg'iz. 66) Yuruchi. 67) Jo'yrat. 68) Bo'zachi. 69) Sixtian. 70) Byatash. 71) Yag'rinlar. 72) Shuldur. 73) Tumay. 74) Tleu. 75) Qir-dar. 76) Qirqin. 77) Uglan. 78) Gurlat. 79) Iglan. 80) Jimebay. 81) Chilqyos, 82) Uyg'ur. 83) Ag'ir. 84) Yabu. 85) Narg'il. 86) Yuzak. 87) Kaxeta. 88) Nachar. 89) Kujalik. 90) Buzan. 91) Shirin. 92) Yashirin. 93) Tyumya. 94) Nikuz. 95) Mug'ul. 96) Kayaan. 97) Tatar[6].

Yuqorida sanab sanab o'tilgan urug'-qabilalardan Buxoro xonligida quyidagi 28 ta qabila mavjud bo'lib ularni ma'lum bir hududlar bo'ylab joylashganligiga guvoh bo'lish mumkin. Mang'itlar, ularning bir qismi Qarshi atrofida, boshqa qismi Buxoro atrofida alohida-alohida ko'chmanchilik qiladi. Ko'pchiligi, ayniqsa urug' oqsoqollari, yuqorida tilga olingan ikki shaharda o'troqlashib qolgan. Xitoylar Buxoro va Karmana oralig'ida ko'chib yuradi. Naymanlar Ziyovuddin atrofida ko'chmanchilik qilib, uning hokimiga birinchi navbatda bo'ysunadi. Qipchoqlar Katta Qo'rg'on va Samarqand oralig'ida ko'chib yuradi. Saroylar Samarqanddan Qarshiga boradigan yo'l yaqinida ko'chmanchilik qiladi. Qo'ng'irotlarning bir qismi Qarshi shahrida o'troq yashasa, boshqa qismi Qarshi va Shahrisabz tog'lari oralig'ida ko'chib yuradi. Turkmanlar Amudaryo bo'ylab ko'chib yuradi va qisman uning qirg'oqlaridagi qishloqlarda o'troq yashaydi. Avratlar Qarshi va Buxoro oralig'ida ko'chmanchilik qiladi. Bo'zachilar Qarshi yo'lidagi Bo'zachi mavzei bilan Buxoro oralig'ida ko'chib yuradi. Do'rmonlar G'ijduvon va uning atroflarida o'troq yashaydi. Yabuning bir qismi Buxoro tumanining janubiy qismida o'troq yashasa, boshqa qismi Miyonqolda xitoy va nayman urug'lari bilan birga ko'chib yuradi. Juutlarning bir qismi Amudaryo bo'yida o'troq yashasa, boshqa qismi turkmanlar bilan birga ko'chmanchilik qiladi. Byatashlar umuman ko'chib yurmaydi; ular Buxoro tumanida o'troq yashaydi. Byagrinlar Miyonqolda boshqa qabilalar bilan aralashib ko'chib yuradi. Qirq, O'ng, Ungait, Qalmoq, Qatag'on, Galcha, O'zoy, Chiljuut, Kireit, Go'rlat, Yunxun, Uyg'ur, Tatar singari urug'larning manbalarda yashash joylari haqida ma'lumotlar berilmagan. Buning sababi esa ma'lumot yo'qligi, qisman esa ayrim urug'larning alohida ko'chib yurmasligi, yoki yuqorida tilga olingan urug'lardan biriga qo'shilishi jumladan xonlikning shaharlarida o'troq yashashlari qayd qilingan[7].

Yuqorida aytib o'tilgan urug'lardan tashqari, quyidagi nomlarni ham tez-tez eshitish mumkin: Boshqa urug'lar bilan tarqoq holda ko'chib yuruvchi chig'atoylar. Buxoroda o'troq yashovchi aymoqlar. Qarshida o'troq yashaydigan qarluqlar. Qarshi atrofida ko'chib yuruvchi qavchinlar va nihoyat, qurama, ularning ko'chib yurish joylari to'g'risidagi ma'lumotlar aniq emas[8].

O'zbeklar tashqi ko'rinishi bilan mo'g'ul qabilalariga juda o'xshab ketadi. ammo umuman olganda, ko'zlari kattaroq va yuz tuzilishi biroz chiroyliroq,

bo'ylari asosan o'rtacha, soch-soqollarining rangi sariqdan to qoramag'izgacha o'zgarib turadi, qora sochlilari esa juda kam uchraydi. Ularning kiyimlari juda oddiy bo'lib, ko'pincha olacha yoki armyak choponlardan iborat, boshlariga o'zlari tayyorlagan va odatda qizil bo'yoq bilan bo'yalgan dag'al shol ro'mol o'rashadi. Ko'pchilik ularni umuman bo'yamaydi va shu bois kir oqish rangda qoladi. Turmush tarziga ko'ra ularni o'troq, ko'chmanchi dehqonlar va ko'chmanchilarga bo'lish mumkin. Qaysi urug'lar asosan yuqorida aytib o'tilgan toifalarga mansub ekanligini aniq aytish qiyin, chunki barcha urug'lardan ham shahar aholisi, ham ko'chmanchilar mavjud. Ularning o'troq hayoti tojiklar bilan o'xshash, garchi o'zbeklarning uy-ro'zg'orida ko'proq nafislik seziladi. Buni ular savdo-sotiq ishlari bilan boradigan rivojlangan davlatlardan beixtiyor o'zlashtirib olganlar[9].

Xulosa qilib aytganda, turli manbalarda bayon qilingan ma'lumotlarga asoslanilsa, Buxoro amirligi hududida turli urug'larga mansub xalqlar azaldan o'zaro iliq munosabatlarga asoslangan, ijtimoiy hamkorlik, manfaatli savdo-sotiq va tabiiyki madaniy qadriyatlar uyg'unligida istiqomat qilib kelganlar. Shuningdek, tarixiy manbalarda shahar va qishloq aholisi o'rtasidagi munosabatlar, ayniqsa, mazkur urug'larning ba'zilar ko'chmanchi hayot tarzida yashganligiga e'tibor qaratisa, ular o'troq hayot kechirgan xalqlar bilan o'zaro munosabatlarda ishonch, yaxshi va samimiy qo'shnichilik ruhi ustuvorlik qilganiga guvoh bo'lishimiz mumkin. XIX asr ikkinch yarmi va undan keyingi davrlarda Buxoroda juda ko'plab urug'lar istiqomat qilgan bo'lib, bu urug' va qabilalar amirlik hududida kechgan etnik o'zgarishlar natijasining mahsuli bo'lib, tarixning turli davrlarida kelib o'rinishganlar hamda umrguzaronlik qilib ijtimoiy-iqtisodiy, etno-siyosiy jarayonlarda ma'lum ma'noda ahamiyat kasb etganlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Ханыков Н.В. Описание Бухарского ханства. – СПб. 1843. – С. 183; Сборник сведений о Средней Азии и русском Туркестане.
2. Шаниязов К. Ш., Исмаилов Х. И. Этнографические очерки материальной культуры узбеков конец XIX- начало XX в. Издательство "Фан". – Ташкент. 1981. – 64 с.
3. Сухарева О.А. Бухара XIX – начало XX в.(Позднефеодальный город и его население) Издательство «НАУКА» Главная редакция восточной литературы. – Москва.1966 – 182 с.
4. Аристов Н.А. Труды по истории и этническому составу тюркских племен / отв. Ред.акад. В.М.Плоских – Бишкек: Илим, 2003. – 460 с.
5. Кисляков Н.А. Патриархально-феодальные отношения среди оседлого сельского населения Бухарского ханства в конце XIX – начале XX в. Издательство Академии наук СССР. – Москва. 1962 – 168 с.